

JENNY BERGENMAR

Predika utan att predika

Allmänhetens religiösa läsningar av Selma Lagerlöfs författarskap

I Selma Lagerlöfs fiktionsvärld finns det många predikanter. Det börjar med Gösta Berling i predikstolen, som talar så vackert att församlingen förlåter honom allt. I *Jerusalem* (1901–1902) är det väckelsepredikanten Helligums ord som får byborna i Näs att lämna sin hembygd för det heliga landet. ”Då vi gemensamt läst Edra böcker har min man många gånger talat om hur han kände Eder Gudfruktan & renhet & detta jämte min egen djupa känsla därför kom mig att skriva till Eder”.¹ Så skriver en kvinna från Stockholm till Selma Lagerlöf 1928. Detta var under Selma Lagerlöfs livstid ett inte ovanligt sätt att läsa hennes verk. I sin samtid betraktades hon av allmänheten, om inte som öppet troende, så åtminstone som en författare som stod för ett kristet arv och kristna värderingar. Einar Billing skrev i *Vår kallelse* (1909) att det i Sverige finns en författarinna, som ”kanske bättre än någon teolog efter Luther förstått att beprisa kallelsen och uppdaga dess under”.²

Selma Lagerlöf är alltså på detta sätt en förkunnare, liksom flera av av sina fiktiva karaktärer. Frågan om Selma Lagerlöf var kristen har ställts upprepade gånger och besvarats på olika sätt. Bengt Ek menar att ”En tidig förtrogenhet med bibelns värld satte djupa spår, vilka ständigt framträda i den vuxna författarinnans produktion såväl i stil som i motivval, utan att man dock på något sätt kan tala om Selma Lagerlöf som bibliskt troende”.³ Margaretha Brandby-Cöster menar att Selma Lagerlöfs verk och ger uttryck för en luthersk livsförståelse, oavsett vad Selma Lagerlöf hade för intention.⁴ En vanlig uppfattning idag är att Selma Lagerlöfs litterära verk ofta hämtar stoff och symboler från den bibliska traditionen, men inte uttrycker en kristen tro. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet uppfattades saken annorlunda. Allmänhetens brev till Selma Lagerlöf visar att Selma Lagerlöf betraktades som en författare som för ut Bibelns budskap i en mer lättillgänglig form. Hennes texter användes som utgångspunkt för personlig andakt och begrundan, alltså som ett

1 Stockholm 23/1 1928, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 107, blad 69–70.

2 Einar Billing, *Vår kallelse. Föredrag. Sveriges kristliga studentrörelsens skriftserie 5*, Uppsala 1909, s. 24. Se även Margareta Brandby-Cöster, *Att uppfatta allt mänskligt. Underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs författarskap* [diss.] Karlstad 2001, s. 10

3 Bengt Ek, *Selma Lagerlöf efter Gösta Berlings saga. En studie över genombrottsåren 1891–1897*, [diss.] Stockholm 1951, s. 267.

4 Brandby-Cöster s. 3.

slags brukslitteratur, men hennes kristna tro ifrågasattes också från olika håll, både på grund av hennes litterära verk och hennes uttalanden som offentlig person.⁵

Breven som i någon mening kan sägas vara religiösa läsningar är av olika art. Det kan vara sådana som diskuterar religiösa teman i hennes texter. Det kan vara brev där Selma Lagerlöf ombeds stödja något religiöst ändamål, till exempel en publikation eller en manifestation, på grund av att man uppfattar henne som en kristen författare. Det finns också brevskrivare som vänder sig till Selma Lagerlöf med en förfrågan om ekonomisk hjälp, eftersom man tror att hennes kristna livsåskådning ska borge för en förståelse för och givmildhet mot de svaga. ”Vår Gud är stor och barmhärtig han delar sina häfvor så olika. Ni har fått guld och jag har fått de 7 barnen”, som en fattig kvinna skriver.⁶ Som regel måste det religiöst färgade språket som förekommer i breven ses som en retorik mer än som ett uttryck för en tro, med fraser såsom ”Guds välsignelse öfver fröken i fortsättningen af sin lefnad” eller ”Jag skrifver dessa rader i Guds namn, men jag vet ej om di kommer i era händer. Men skulle så vara, uppfyll då en bedjande enkas bön”.⁷ Andra brev har ett mer

utpräglat religiöst språk med direkta citat från Bibeln eller hänvisningar till bibeltexter. För det mesta rör sig de religiösa läsningarna av Selma Lagerlöf inom en kristen kontext. Men det förekommer också exempel på brev som diskuterar Selma Lagerlöfs texter eller författarskap i ett mer allmänt andligt perspektiv, som har att göra med de nya andliga rörelser som växte fram runt sekelskiftet.

Vanligen ger breven inte i första hand uttryck för en reception av Selma Lagerlöfs texter, utan förhåller sig snarare till Selma Lagerlöf som offentlig person. Hon var rik och framgångsrik och fick därför ofta brev med böner om ekonomisk hjälp. Cirka en tredjedel av den totala mängden undersökta brev härrör från denna kategori. Supplikanter hörde i synnerhet av sig i samband med händelser som uppmärksammades i pressen, såsom Nobelpris, inval i Akademien och födelsedagar. Men redan under 1890-talet blev Selma Lagerlöf en litterär celebritet, vilket också avspeglas i breven till henne. År 1901 skriver en kvinna att hon ”har äran att vara namne till Sveriges populäraste författare”, en annan ursäktar att hon skriver och besvärar, ”men Ni är inte främmande för mig, liksom Ni antagligen inte är det för någon av Skandinaviens mera läskunniga befolkning”.⁸ Allt eftersom Selma Lagerlöfs närvaro i offentligheten med åren blev allt mer påtaglig, och hennes berättelser överfördes till teater, radio och film, ökade också antalet brev till henne från allmänheten.

I Kungl. Bibliotekets Selma Lagerlöf-samling finns det över 40 000 brev till Lagerlöf från kända och okända brevskrivare. På grund av det omfattande brevmaterialet kommer här endast de brev som uttryckligen förhåller sig till Selma Lagerlöfs författarskap och tolkar det i

5 Denna artikel grundar sig på den omfattande studie av allmänhetens brev till Selma Lagerlöf som genomförts i projektet ”Läsarnas Lagerlöf. Allmänhetens brev till Selma Lagerlöf 1891–1940”. Projektet är finansierat av Riksbankens jubileumsfond. Breven som diskuteras i denna artikel är tagna ur ett urval på ca 22 000 brevsidor, där brev från vänner, kollegor, affärskontakter inte ingår, och inte heller brev från personer som läst Lagerlöf i översättning. Rättighetsläget för denna typ av brev är osäkert. Brevskrivaren kan ha rättighet till sina brev fram 70 år efter brevförfattarens död, beroende på om man bedömer dem ha verkshöjd eller ej, och i många fall finns etiska hänsyn att ta, eftersom breven ofta berör personliga angelägenheter. Därför anonymiseras breven, med undantag av de som är skrivna av offentliga personer som själva publicerade sig, förutsatt att dessa inte är av privat karaktär.

6 Göteborg 1910, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 27, Bl. 75-76.

7 Smålands Taberg, odaterat [4/2 1912], Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 47, Bl. 115-116; Malmö 1900, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 125, Bl. 158-160. Dessa brev har vissa likheter med den äldre andaktslitteraturens bönetexter, som retoriskt var utformade som *petitotie*, bönebrev. Denna retoriska analys ligger dock utanför ämnet för denna artikel. Se Stina Hansson, *Ett språk för själen. Litterära former i den*

svenska andaktslitteraturen 1650-1790, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 20, Göteborg 1991, s. 108ff.

8 Se Vivi Edström, *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*, Stockholm 2002, s. 208 samt Maria Karlsson, ”Den verkliga publikens Selma Lagerlöf”, *Spår och speglingar*, Lagerlöfstudier 2011, red. Maria Karlsson och Louise Vinge, Stockholm 2011, s. 195.

en religiös kontext diskuteras. Brev av den typ som exemplifierats ovan måste lämnas därhän, trots att de på många sätt är mycket intressanta dokument. De brev som i detta sammanhang utgör en religiös *läsning* av Selma Lagerlöfs författarskap är de som kommenterar Selma Lagerlöfs *texter* ur ett religiöst perspektiv *eller* tillskriver Selma Lagerlöf i olika ärenden såsom en författare som är religiöst orienterad. Denna uppfattning kan ha sin grund i en läsning av författarskapet eller i en mer indirekt förmedling av författarskap och författarroll, exempelvis genom olika medier. Det finns goda skäl till att inte avgränsa läsarbegreppet för snävt. Andelen brev till Selma Lagerlöf som uttryckligen redogör för en läsning av ett eller flera verk är relativt liten. I de flesta fall har brevskrivarna flera olika skäl att skriva – de vill be om pengar och talar samtidigt om hur mycket de uppskattar författaren eller författarskapet, vilket medför en ny komplikation, nämligen hur man ska värdera en sådan utsaga som en trovärdig uppgift om reception. Även i de brev där ingen annan brevanledning framgår än den att uttrycka sin åsikt om författaren eller författarskapet är det ofta svårt att avgöra om utsagan handlar om verk eller person, eftersom Selma Lagerlöf i hög utsträckning identifierades med sina texter och tillskrevs motsvarande kvaliteter.

I det följande är det alltså receptionen av författaren och hennes verk som undersöks, men med begränsningen att fokus ligger på brevskrivarnas kopplingar till religion, i synnerhet kristendom, och andlighet. Vilken slags religiositet ansåg brevskrivarna henne representera, och *hur* de läste henne – för att få tröst, uppnå andliga insikter eller för moralisk bättring? Selma Lagerlöf var en modern marknadsförfattare, men för de brevskrivare som tolkar Lagerlöfs verk i en religiös kontext är det inte främst underhållnings- och konsumtionsläsning som beskrivs. Istället finns starka kopplingar till en äldre, begrundande läsning eller andaktsläsning. Undersökningen innehåller brev från

hela Selma Lagerlöfs aktiva tid som författare, 1891–1940. Spridning i tid eller könsfördelning har inte legat till grund för urvalet, men kan ha betydelse som förklaringar till skillnader eller likheter mellan olika slags brev. Det är inte möjligt att göra en säker kvantifiering av hur många brev som tillhör den kategori som här undersöks. En del empiri kan relativt enkelt utvinnas ur breven, exempelvis hur brevskörden varierade mellan olika år, hur många män respektive kvinnor som skrev eller hur många som nämner ett visst verk. Detta är, till skillnad från en beräkning av antalet brevskrivare som förknippar Lagerlöf eller hennes verk med religion, faktorer oberoende av tolkning. Att avgöra vilka brev som placerar författaren eller verken i en religiös kontext, eller anlägger en religiös läsart är däremot en tolkningsfråga. Ska de brevskrivare som använder ett religiöst språk föras till denna kategori? Det kan ju i själva verket vara en fråga om retorik snarare än om reception.

I denna artikel har jag koncentrerat mig på de brev som har en kyrkohistorisk anknytning. Breven är daterade från 1892 till 1937, med en viss koncentration till 1910- och 30-talen. I brevsamlingen som helhet ökar brevskörden med åren, i takt med att Selma Lagerlöf blir alltmer av en litterär celebritet. Proportionerligt finns det anmärkningsvärt många brev från 1910-talet. Det är svårt att säga exakt vad det beror på, men det kan ha kyrkohistoriska förklaringar (ungkyrkans appeller om stöd från Lagerlöf) eller vara reaktioner på *Körkarlen*, som kom ut 1912. Men det kan lika gärna handla om att fler nu hunnit läsa *Jerusalem*. Ungefär lika många skriver om den romanen 1908 och 1909 som under utgivningsåren 1901 och 1902, sannolikt beroende på att nya, billigare upplagor nådde större spridning.

FÖRFATTARSKAPET, KRISTENDOMEN OCH LITTERATURENS UPPGIFT

De lutherska tankefigurer som Brandby-Cöstermenar är centrala för Selma Lagerlöfs författar-

skap kan vara svåra att få syn på, menar hon, eftersom de är så grundläggande i det samhälle som Selma Lagerlöf växte upp i. Den utmaning som enhetskulturen och lutherdomen ställde inför av olika folkrörelser under senare hälften av 1800-talet är ett återkommande tema i Selma Lagerlöfs texter, som skildrar frikyrkor, väckelserörelser, frälsning och mirakler. Även om man inte ser enhetskulturen och det lutherska arvet som den självklara grund för författarskapet vilar på, är det tydligt att det präglas av motsättningarna mellan det gamla och de nya sätten att tro. En viktig poäng hos Brandby-Cöster är att den litteraturvetenskapliga forskningen ingående behandlat Selma Lagerlöfs inställning till den nya religiositeten, såsom religiös liberalism, teosofi och spiritualism, men att man varit mindre intresserad av den kristna tradition som Selma Lagerlöf haft med sig från sin uppväxt.⁹ Det är också främst äldre forskning som diskuterar frågan om hur Selma Lagerlöfs texter förhåller sig till kristendomen, medan senare bidrag främst närmat sig frågan genom att diskutera deras uttryck för sekularisering och kritik av kyrkan.¹⁰ ”Trots att kristendomen i en evangelisk-luthersk tappning under större delen av 1800-talet fortfarande har monopol och tolkningsföreträde när det gällde livsåskådningsfrågor i samhället, har forskningen i ringa utsträckning analyserat religionens betydelse i ett emancipationsprocessens initialskede”, skriver Inger Hammar om forskningen kring

9 Brandby-Cöster, s. 25.

10 Exempel på äldre forskning på området, se Bengt Ek, *ibid.*, Jakob Kulling, *Huvudgestalten i Selma Lagerlöfs författarskap*, Stockholm 1959; Gunnel Weidel, *Helgon och gengångare. Gestaltningen av kärlek och rättvisa i Selma Lagerlöfs diktning* [diss.]. Lund 1964. För senare forskning som snarare tagit fasta på modernitetsproblematiken och kritiken av kyrkan, se Henrik Wivel, *Snödrottningen. En bok om Selma Lagerlöf och kärleken* [diss.] översättning av Birgit Edlund, Stockholm 1990; Maria Karlsson, *Känslans röst. Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs romankonst*, [diss.] Stockholm/Stehag 2002; Jenny Bergenmar, *Förvildade hjärtan. Livets estetik och berättandets etik i Selma Lagerlöfs Gösta Berlings saga* [diss.] Stockholm/Stehag 2003; Sofia Wijkmark, *Hemsökelse. Gotiken i sex berättelser av Selma Lagerlöf*, [diss.] Karlstad *University Studies* 20, Karlstad 2009.

kvinnans frigörelse.¹¹ En liknande ”religionsblindhet” kan sägas ha präglat delar av Lagerlöfforskningen. Det lutherska arvet har inte riktigt passat in när man velat ge bilden av Selma Lagerlöf som en modern, estetiskt experimenterande och samhällskritisk författare. För sin samtid framstod hon kanske i vissa kretsar så, åtminstone vid debuten. Men hon uppfattades än mer som en författare för folket, som liksom hon själv kom ur samma enhetskultur och upplevde samma uppbrott ur den.

Att som Brandby-Cöster tolka Selma Lagerlöfs författarskap mot bakgrund av en luthersk livsförståelse kan kanske bidra till att ge hennes texter en teologisk betydelse idag. Men ur ett historiskt perspektiv är det en bild som måste kompletteras. I *Charlotte Löwensköld* (1925) och *Anna Svärd* (1928) är kontrasten tydlig mellan den liberala och medmänskliga syn på kristendomen som representeras av prostens och prostinnan i Korskyrka, som hämtat inspiration från Lagerlöfs faster och hennes make, Tullius Hammargren, kyrkoherde i Karlskoga, och den livsfientliga pietism som Karl-Arthur representerar. Sympatierna i konflikten i *Jerusalem* (1901–1902) mellan väckelse och fäderneärvd tro är inte lika tydliga. Uppbrottet från hembygden framstår som destruktivt, samtidigt som porträttet av den kraftlösa kyrkoherden, som inte har något att sätta emot den karismatiska predikanten, samtidigt pekar på ett behov av förändring. Det är därför inte anmärkningsvärt att Selma Lagerlöf kunde tolkas både som en bevarare av gammal kristen ordning, och en som anslöt sig till rörelser som ropade på förändring. Framför allt väckelserörelsen finns också tematiserad i författarskapet, inte bara i *Jerusalem*. Några exempel är de positiva skildringarna av Frälsningsarmén i *Körkarlen* (1912) och novellen ”En fallen kung” (1893),

11 Inger Hammar, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900* [diss.] Stockholm 1999, s. 32.

där inte minst de kvinnliga frälsningssoldaterna framstår som hjältar i det godas tjänst:

Strax därpå befallde kaptenen den ena af sina kamrater att stiga fram och aflägga bekännelse. Hon kom leende. Hon stod käck och oförfärad och slungade ut sin synds och sin omvändelses historia bland de hånande. Hvar lärde den kökspigan att stå leende under allt detta hån? Det var några af dem, som kommit för att drifva gyckel, hvilka bleknade. Hvarifrån togo dessa kvinnor sitt mod och sin makt? Det stod någon bakom dem.¹²

Att med frälsningens hjälp få ordet i sin makt har en intressant parallell i de brev som berättar om personlig omvändelse. De är ofta självutlämnande, men samtidigt mycket auktoritativa i sin ton. De använder bibelns språk för att berätta sin historia och Guds vilja som motiv för att berätta den. De fiktionsberättelser som godkändes av väckelserörelsen var sådana som, i likhet med de äldre traktaterna, kunde betraktas som konkretiseringar av bibeltexten eller av levnadsteckningar av kristna föredömen. Åke Kussak, som kartlagt frikyrkorörelsen som litterär institution, menar också att den religiösa, folkliga förkunnelsen har haft ett stort inflytande på väckelsens berättartradition. Predikoexemplet, som var en uppbygglig anekdot som skulle konkretisera budskapet var ursprungligen till hjälp för predikanter, men kunde sedan utvecklas till längre novellistiskt utformade berättelser.¹³

Denna genre är intressant i förhållande till Selma Lagerlöfs texter, som på flera ställen tematiserar en sådan berättarsituation. Författaren låter ibland någon av sina fiktiva karaktärer använda sig av predikoexemplens berättargrepp, men hon gör det också själv, när hela texter utformas enligt predikoexemplens mönster.¹⁴ Selma Lagerlöfs författarskap ligger

12 Selma Lagerlöf, "En fallen kung"[1893], *Osynliga länkar*, Stockholm 1894, s. 208.

13 Åke Kussak, *Författaren som predikant. Ett frikyrkosamfundets litterära verksamhet 1910-1939* [diss.] Stockholm 1982, s. 24f.

14 "En fallen kung" och *Anna Svärd* är exempel på texter som gestaltar predikoexempel genom någon av sina karaktärer, i *Anna Svärd* dock genom parodi. *Kristus-legender* (1904) är en samling texter som konkretiserar och levandegör bibliska berättelser.

både inom den fiktionslitteratur som frikyrkorörelsen ville ta avstånd ifrån för att den var onyttig eller rentav skadlig, och inom de fromma berättelser som var godkänd läsning, det vill säga konkretiserade Bibeln eller visade på goda, kristna exempel. Uppdelningen mellan dålig romanläsning och fromma berättelser blev mindre betydelsefull under 1920- och 30-talen, medan andra kulturella former såsom opera och teater fortfarande fördömdes.¹⁵ Anna Söderblom, Nathan Söderbloms hustru, har vittnat om att hennes mor ogillade Selma Lagerlöfs debut: "Hon ansåg icke, som sin älskade syster av väckelsefromhetens typ, att romanläsning var 'syndig', men väl 'skadlig' för unga flickor och i alla händelser 'onödig'."¹⁶ Oavsett om romanläsning bedömdes ur "väckelsefromhetens" perspektiv, eller hur ett traditionellt lutherskt, kunde den alltså på 1890-talet fortfarande dömas ut, åtminstone av den äldre generationen.

I början av 1900-talet kom denna hårda inställning till fiktionslitteraturen att mjukas upp, inte minst på grund av förändringar på utbildningsområdet. Den utbildningsreform som drevs igenom av socialdemokrater och liberaler var också en demokratisk reform. Respekten för överheten som inpräntades i eleverna med hjälp av den obligatoriska katekesen fick ge plats åt en ny kristendomsundervisning som gick både väckelserörelsen och den religiösa liberalismen tillmötes. Undervisningen blev mer pedagogiskt anpassad till olika åldersgrupper, där de mindre barnen undervisades med bibliska berättelser och de äldre i kyrkohistoria. Reformen försköt makten över religionsundervisningen från prästerna till pedagogerna. Läsningen av katekesen och utantillinläring av bibelord ersattes successivt med mer litterära berättelser, framför allt om Jesus, som skulle levandegöra

15 Kussak, s. 64f.

16 Anna Söderblom, "Snillena äro tolkar av Guds skapelse", *Mårbacka och Överalid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Ny samling*, red. Sven Thulin, Uppsala 1941, s. 291.

kristendomsundervisningen, knyta den till elevernas vardagsliv och fungera som etiskt fostrande.¹⁷

I skolan öppnades alltså dörren för en ny undervisningsgenre, den bibliska berättelsen i litterariserad form, en genre som Selma Lagerlöf – och andra kvinnliga författare – skrev mycket i. Den nya undervisningsplanen 1919 samt det faktum att kvinnor tilläts bli lärare i folkskolan från slutet av 1800-talet, gav kvinnor ett nytt inflytande över hur skolans religiösa fostran utformades.¹⁸ Reformen 1919 kan ses som ett svar på kritiken från väckelserörelsen, som mer betonade livet än läran och gav tillåtelse att tolka Bibeln på ett mer subjektivt sätt.¹⁹ Nya genrer utvecklades också, å ena sidan, de åldersanpassade bibelberättelser som krävdes i undervisningen, å andra sidan de brukslitterära berättelser som kunde möta väckelserörelsens krav. Synen på fiktionslitteratur var inom väckelsen ganska avvisande, som vi såg i Anna Söderbloms beskrivning av sin mor och moster. Man förordade ”nyttig läsning” framför skadlig läsning av romaner, som ”uppjaga fantasien, anstränga nerverna men lämna ingen egentlig behållning”.²⁰ En viktig och förbisedd orsak till Selma Lagerlöfs popularitet i olika samhällsklasser och i alla delar av landet, kan alltså vara att hennes litterära produktion, åtminstone till en del, kunde passera som ”goda berättelser” i väckelserörelsens mening.²¹

17 Björn Skogar, ”Kristendomsundervisningen i 1900-talets svenska skola. Några teologiska ansatser”, *Pedagogisk forskning i Sverige* 1999:4, s. 306; Brandby-Cöster, *Att uppfatta allt mänskligt*, s. 66. Nathan Söderblom argumenterade för läromedlens anpassning till barnens mognadsnivå i *Religionen och staten*, Stockholm 1918, s. 18.

18 Brandby-Cöster, s. 68. Redan tidigare hade kvinnor varit verksamma som författare av läromedel för söndagsskolan, i Sverige Lina Sandell-Berg och Betty Ehrenborg-Posse, se Åke Kussak, s. 24.

19 Kussak, s. 17.

20 Ibid s. 11. Kussak citerar här Paul Peter Waldenström, bland annat redaktör för tidskriften *Pietisten*, ”Nyttig läsning”, *Ungdomsvännen* 1914, s. 163f.

21 En annan folkrörelse, nykterhetsrörelsen, använde också Selma Lagerlöfs texter i ett brukslitterärt sam-

EN HÄNDELSE I UPPSALA

1937 kommer ett brev till Selma Lagerlöf från en student i teologi i Uppsala. Brevet inleds med en beskrivning av vilken betydelse Selma Lagerlöfs författarskap har haft för honom. Han talar om författarens ”inspiration” och ”gudomliga skaldeådra” och tänker sig alltså en författarroll med romantiska förtecken, det vill säga författaren som en individ med förmåga att förnimma och förmedla en högre verklighet. Han talar både om de ”osynliga band” som knyts mellan läsaren och fiktionens levandegjorda människor, som ”nästan träder ut ur de tryckta raderna och in i verklighetens dager”. I förlängningen innebär detta också ett osynligt band mellan läsaren och författaren, eftersom de fiktiva gestalterna uppfattas som ”författarens innersta väsen, som där träder läsaren tillmötes”. Det tycks alltså som att denna relation mellan läsaren och författaren är det som ger honom mandat att skriva till henne, på ett sätt som om de vore bekanta. Läsoplevelsens värde är enligt denna brevskrivare främst existentiell. Lagerlöfs verk har ”öppnat vyer, banat vägar för mig och berikat min själ och lyft mig upp ur mörker till det ljus, där jag såg meningen med livet och med människorna!”. Han skriver att Lagerlöfs böcker skänkt honom ”lärdom” och ”psykologiska studier”, men dessa mer nyttonbetonade aspekter kan inte skiljas från ”ordens skönhet” och läsningens glädje. Denna sammankoppling mellan det goda och sköna är genomgående i brevet.

Efter denna inledande redogörelse för den stora betydelse Selma Lagerlöfs verk spelat i hans liv, övergår han till sitt egentliga ärende:

Närmaste anledningen varför jag tillskriver Eder, Doktor Lagerlöf, är närmast en fråga om religionen, om *kristendomen*, dess berättigande och betydelse för mänskligheten av idag. Ni har i Edra böcker skildrat verkligheten,

manhang, se Kerstin Rydbeck, *Nykter läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896-1925*, diss., Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 32, 1995, s. 254-55.

men därjämte som en naturlig företeelse i den det mystiska, *undret* överhuvud. Vidare har *godheten* tecknats som grundprincipen i världen. I Ingemarssönerna upprullas tycker jag liksom en åskådning av religiösa, etiska värden. Eder livssyn är av den högsta och bästa, ty den är förankrad i en klar kristen tro på kärlekens och det godas slutliga seger i världen. Genom Edert skriftstälarskap har Ni också bidragit, att hos mången enskild själ föra kärleken och det goda till seger, och hos otaliga ingjutit livsmod och levnadsglädje. Finns det något som kan tänkas vara högre? Behöver ej mänskligheten liksom tvingas in i en sådan tankegång, om vi skola bida bättre tider? Jo, förvisso. Ni, Doktor Lagerlöf, har gjort detta.

Jag får härmed be Doktor Lagerlöf om ursäkt, men jag måste här omnämna en episod, som angår Er personligen.

Här i Uppsala talade den 4:e rektor Elov Tengblad i Uppsala Kristliga Studentförbund om ”livssyn och livsuppgift”. I sitt tal kom han att nämna om en av Sveriges mest kända författarinnor, som nu är till åren kommen, och om hur hon vid ett samtal med honom nämnt, att kristendomen betyder ingenting och har ingen uppgift att fylla i tiden. På tal om lyckliga och goda människor hade hon endast i livet träffat tre personer som verkade glada och tillfredsställda, nämligen tre holländska arbetare. Inför fulltalig publik yttrades detta av rektor Tengblad med den uppriktighet och kanske hänsynslöshet, som oxfordgrupprörelsen använder sig av. Efteråt diskuteras studenterna emellan vem den utpekade kunde vara. Allmänt ansågs det gälla Doktor Selma Lagerlöf.

Så var ungefär denna episod. Fritt har den återgivits, men själva andemeningen var denna. Vidare har den skildrats i all personlighet och tillgivenhet. Dock vill jag ej, att Doktor Lagerlöf skall vara okunnig om detta.

Här måste en missuppfattning eller en feltolkning av begrepp föreligga. Tänkes kristendomen som en kyrka i dogmer, föreskrifter och tradition, som ej kan aktualisera de kristna sanningarna i tiden, eller en personlig känslomättad stämning eller en negativ inställning till livet med överdriven betoning på det onda, det syndiga i världen och i den enskilda själen, en uppfattning som länder till världsfrånvändhet och maktlöshet och kaos, då kan det ligga en viss sanning i en sådan syn på kristendomen, som bäst uttryckes i det av rektor Tengblad återgivna samtalet. Men den uppfattningen fick man ingalunda, utan snarare som om det gällde kristendomen som troslära, världsåskådning. Många unga svärma vid tända altarljus om kristendomens nydaning och väckelse, i den form, som de själva ivra för, nämligen Kyrkan med allt vad därtill hör av sakramentalism, prästämbete, tradition, tidegärder, dogmer m.m. Andra unga kasta alla ceremonier, tradition, stämning och lagbundenhet och söka i en enskild andakt i fri form i bikt och personliga vittnesbörd, som obönhörligt skola vara sanna och äkta, bana väg för evangeliets segerväg i tiden. Båda typerna lida nog av en viss ensidighet, men de ha dock något av värde båda två. Ungkyrkan, Eklunds och Billings arvtagare i vårt land, söker finna evangeliets väg till den svenska folksjälen. Den ställer sig avvaktande och lär och bidar.

Doktor Lagerlöf är ej främmande för de saker som här ytligt berörts. Men jag har här emellertid velat omtala det som i dessa dagar mycket sysselsatt min själ.

Jag tror ej, Doktor Lagerlöf varken om det nu är sant, menat så som referenten fattat det eller tänkt sig möjligheten av ett offentliggörande av detsamma. Med Doktor Lagerlöfs ljusa syn på livet och orubbliga tro på godhetens absoluta seger och herravälde en gång, trots all ondska, nöd, krig och elände följer också en sann förvisning på grunden och förverkligaren av detta hopp, nämligen Gud och hans emancipation i världen: Ordets och Guds rikets stadfastande i varje enskild själ.²² [---]

Detta brev, och även den påstådda händelse som det återger, kastar en blixtbelysning över den religiösa mångfald som präglade 1900-talets första hälft. Brevet visar att Selma Lagerlöf allmänt uppfattades som en kristen författare, men vilken slags kristendom hon företrädde var inte lika självklart. Studenten talar om oxfordrörelsen, där Elov Tengblad under denna tid var engagerad och som hade stort inflytande just i de akademiska kretsarna i Uppsala. Den senare oxfordrörelsen hade sin blomstringstid i Sverige på 1930-talet, det vill säga under samma tid som brevet skrevs, och kan beskrivas som en gruppväckelse, med tydlig social ambition och stränga moraliska krav.²³ Vidare skriver studenten att ”[a]ndra unga kasta alla ceremonier, tradition, stämning och lagbundenhet och söka i en enskild andakt i fri form i bikt och personliga vittnesbörd, som obönhörligt skola vara sanna och äkta, bana väg för evangeliets segerväg i tiden”. Väckelserörelsen ville frigöra sig från kyrkliga traditioner och utgå ifrån individens personliga andakt, vittnesbörd och läsning av bibeln, men gemensamt med oxfordrörelsen var ändå behovet av förnyelse. En mer institutionaliserad och konservativ kristendom finns också i bakgrunden, ”en kyrka i dogmer, föreskrifter och tradition”.

22 Uppsala 6/3 1937, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 26, Bl. 258–266.

23 För oxfordrörelsen i Sverige 1930–1945, se Anders Jarlert, *The Oxford Group, Group Revivalism, and the Churches in Northern Europe, 1930–1945, with Special Reference to Scandinavia and Germany*, Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 35, Lund 1995, s. 273–334.

Brevskrivaren nämner också ”Ungkyrkan, Eklunds och Billings arvtagare i vårt land, [som] söker finna evangeliets väg till den svenska folksjälén”. Ungkyrkorörelsen uppstod i ur Uppsala Kristliga Studentförbund som startade 1901. Trots att unglyrkans ambition var att nå ut till de breda lagren hade föreningen, liksom oxfordrörelsen, inflytelserika anhängare, som Nathan Söderblom, J. A. Eklund och Einar Billing. Man knöt an till tidens nationalistiska strömningar och ville skapa en folkkyrka, det vill säga en kristen nationell gemenskap. Manfred Björkquist skrev också till Selma Lagerlöf och ville intressera henne för ”Studenternas korståg” som han var med och arrangerade 1909.²⁴ Han skriver:

Denna rörelsen – korstågsrörelsen – ha en af sina rötter i den stora kristliga studentrörelsen, en i den nationella och en i den teologiska nyväckelsen i vårt land. Dess motto är Sveriges folk – Guds folk och däri lägger den allt det bästa den känner och vill. Omkring denna väldiga uppgift vill den samla Sveriges ungdom till arbete för ett inifrån enadt och samladt Sverige.²⁵

Brevet avslutas med en förfrågan om att få uppsöka Selma Lagerlöf för att vidare presentera studenternas korståg och be om hjälp. Det framgår inte av materialet om Björkquist fick det

24 Alf Tergel, *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901–1911*, [diss.] Uppsala 1969, s. 131–192, Torbjörn Aronsson, ”Manfred Björkquist. Ungkyrkorörelsens ledare, Sigtunastiftelsens grundare och Stockholms stifts förste biskop”, *Manfred Björkquist. Visionär kyrkoledare*, red. Vivi-Ann Grönqvist, Skellefteå 2008, s. 27.

25 Brev från Manfred Björkquist, Leksand odatert, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 30, Bl. 208–210. Det var särskilt under våren 1909 förberedelserna för korståget pågick, så man kan förmoda att det var under denna tid Björkquist skrev till Lagerlöf, jfr Tergel s. 190. Urban Claesson beskriver Lagerlöf och Heidenstam som viktiga aktörer för unglyrkörörelsen, eftersom de var med och skapade en ny nationell identitet, i synnerhet med *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–1907) respektive *Svenskarna och deras hövdingar* (1908–1910). Claesson nämner dock inte Björkquists försök att värva Lagerlöf. Se Urban Claesson, *Folkhemmets kyrka. Harald Halldén och folkkyrkans genombrott. En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905–1933*, Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 42, [diss.] Uppsala 2004, s. 97.

efterfrågade mötet. Från studentens 1930-talsperspektiv var unglyrkan mindre framträdande.²⁶ Man kan förstå att en person med anknytning till oxfordrörelsen som Elov Tengblad, rektor vid Karlstad Högre Allmänna Läroverk, fann den kristendomskritiska hållningen i Selma Lagerlöfs påstådda uttalande mycket radikal.²⁷ Det är intressant att brevskrivaren har svårt att acceptera denna bild av författaren. Det framkommer ännu tydligare i det andra brev studenten sänder till Lagerlöf, efter att ha fått svar från henne.²⁸ Hans läsning av Selma Lagerlöfs verk har stora likheter med Brandby-Cösters nutida tolkning av författarskapet. Studenten menar att Selma Lagerlöf uttrycker en ”tro på kärlekens och det godas slutliga seger i världen” och han framhåller ”undret”. Detta är två aspekter av Selma Lagerlöf författarskap som även Brandby-Cöster kopplar samman och tolkar inom ramen för ”tron på Gud som skapar världen och har försyn om människorna”.²⁹ Likaså kommer en luthersk tro på kallelse och arbete till uttryck när studenter skriver ”Att arbeta och göra gott och skapa något bestående ur vår andes rika värld är nog vår egentliga livsprincip här på jorden”.³⁰ Det är något annat än att endast leva för sitt eget ”självändamål”.

Studenten tycks alltså tolka Lagerlöfs författarskap inom ramen för en frihetlig luthersk tro, som liksom väckelserörelsen betonar livet framför läran. Men till skillnad från den, saknar den kristna tro han ger uttryck för i brevet de livsförnekande tendenserna som fanns inom väckelserörelsen, ”en negativ inställning till livet med överdriven betoning på det onda,

26 Jfr Anders Jarlert, som skriver att unglyrkörörelsen under 30-talet ”had grown into a pupal stage”, vilket överensstämmer med studentens formulering att unglyrkan ”lär och bidar”. Jarlert, s. 273. Se även Claesson, s. 380–382.

27 Om Tengblads anknytning till oxfordrörelsen, se Jarlert, im passim, samt Appendix 4, s. 448.

28 Uppsala 12/3 1937, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 26, Bl. 258–266.

29 Brandby-Cöster, s. 120–152.

30 Jämför Brandby-Cöster, s. 153–194.

det syndiga i världen”, som han skriver. Han berör även ytterligare en luthersk tankefigur som Brandby-Cöster ser i Selma Lagerlöfs berättelser, nämligen ”eländets och korsets teologi”.³¹ Brandby-Cöster ser denna manifesterad i Kristusbilden och inkarnationstanken. Gud är inte en sträng herre, utan en som nedstiger i det mänskliga och blir som en av de eländiga människorna. Det tycks, liksom hos Brandby-Cöster, vara ett frälsningshistoriskt perspektiv, som ligger bakom studentens uppfattning av den lagerlöfska teologin. ”Det är en stor sak att kunna se det goda, det värdefulla, även i en fallen människa. Hon är dock till sist en skapelse av den gode guden”, skriver studenten.

Uppsalastudentens brev är en explicit teologisk läsning av författarskapet. Genom den tidsbild det också förmedlar har de här fått tjäna som en ingång till en diskussion om hur tidens olika religiösa strömningar kommer till uttryck hos brevskrivarna. Växelsen, unkyrkan och högkyrkligheten är teman som återkommer i breven, både som drivkrafter för brevskrivarna att vända sig till Selma Lagerlöf och som ämnen för breven. 1917 skickar brukspatronen på Valåsen i Karlskoga, Ernst A. Kjellberg, ett brev till Selma Lagerlöf. Han skickarenskriftav ”vår framstående kapellpredikant vid Degerfors, Teol. lic G. Dahlquist”, eftersom Selma Lagerlöf citeras så flitigt i den. Kjellberg bifogar också några små häften som han skrivit för ”att på lekmanmässigt sätt söka motverka en nymodig försoningslära”.³² Kjellberg var drivande i föreningen ”Stiftelsen för Sverige och Kristen tro”, vars syfte var ”att verka för uppväckande och stärkande af kristen tro och fosterlandskärlek”. Detta ändamål skulle förverkligas ”genom kristlig och fosterländsk upplysning i tal och skrift samt genom andra härför hjälpliga medel, hvaribland den religiöst nationella sångens

främjande”.³³ Av Nordisk familjebok 1917 framgår att föreningen anordnar föreläsningsserier med ”framstående universitetsmän o.a. kvalificerade personer”. Selma Lagerlöf var alltså en sådan framstående person som föreningen ville värva för sin sak. Organisationen ville även motverka den ökande katolska propagandan.³⁴

Organisationen var en del av unkyrkorörelsen och hade delvis samma frontfigurer: utöver Kjellberg – Billing, Eklund och Björkquist. Att unkyrkorörelsen från olika håll och upprepade gånger vänder sig till Selma Lagerlöf, tyder på att hon var en användbar, samlande symbol för både det kristna och det nationella. Ett brev från Erik Meurling, dåvarande läroverksadjunkt och senare kyrkoherde, pekar också i denna riktning. Han ber att hon ska medverka i en artikelserie på temat ”Vårt folk och kristendomen”. För att övertyga Lagerlöf räknar han upp ett antal namnkunniga personer som är medlemmar av den kommitté som ligger bakom initiativet, bland andra ”professor Einar Billing”. Artikelserien ska genom pressen ”gifva vårt folk religiös och sedlig fostran”.³⁵

Dessa brev ger en bild av Selma Lagerlöf som en författare väl förankrad i etablissemang. I början av 1900-talet uppfattar unkyrkorörelsen henne som en allierad i sin ambition att skapa en gemensam, nationell kristendom. Det finns däremot inte samma typ av brev från det religiösa etablissemang längre fram under 1900-talet. För den högkyrklighet som då växte fram var Selma Lagerlöf inte en lika självklar meningsfrände. Vi såg exempel på det i brevet från studenten. Ett annat exempel på ett brev som visar att Selma Lagerlöf också kunde uppfattas som religiöst kontroversiell är från

33 *Nordisk familjebok*, Uggles-upplagan, band 26, 1917, s. 1365-1361.

34 *Ibid.* För stiftelsens historik, se även dess hemsida, http://www.sskt.net/Stiftelsen_Sverige_och_Kristen_Tro/Historia.html

35 Brev från Erik Meurling, Uppsala 5/12 1911, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 44, Bl. 262-263.

31 Brandby-Cöster, s.195-226.

32 Brev från Ernst A. Kjellberg, Valåsen 12/2 1917, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 114, Bl. 37-39.

1929. Brevskrivaren är efter läsningen av *Anna Svärd* upprörd ”öfver att Ni ger allmänheten en så sned uppfattning om en prests karakter”. Det är en av Selma Lagerlöfs beundrarinnor som nu har fått nog av att se ”de dalkullor, dalmasar, slumsysstrar, adelsfröknar, ja troll och fånar blifvit förhärligade, men ej en enda prest blifvit framställd sådan som en prest skall vara och lyckligtvis ofta är”. Brevskrivaren framhåller författarens ansvar för att ha givit läsekretsen en ”skef föreställning om en prests liv” och skriver att hon vet många som delar hennes uppfattning om detta.³⁶ Det mer hierarkiska och kyrkliga lutherska tradition som framskytmar i brevet, skiljer sig betydligt ifrån den kristna etik som Uppsalastudenten anser sig dela med Selma Lagerlöf.

VÄCKELSERÖRELSE

Den väckelsekristendom som kommer till uttryck i breven kan visa sig som en egen läsning av eller direkta hänvisningar till Bibeln och ett bibliskt färgat språk. Brevskrivarens omvändelse, andliga hängivenhet och personliga relation med Jesus står i centrum. Ibland finns det direkta referenser till frikyrkliga rörelser, såsom pingstkyrkan, metodistkyrkan och missionsförbundet, ibland till väckelserörelser inom Svenska kyrkan, såsom Frälsningsarmén.³⁷ Gemensamt är ett annat sätt att förhålla sig till religionen än den mer institutionella syn

på kristendomen som hittills exemplifierats. Studenternas korståg skulle visserligen vara en folklig väckelse, men initiativet kom trots allt från präster i statskyrkan, inte från lekman- napredikanter. De religiösa folkrörelserna stod ofta i opposition till statskyrkan på det viset att en personlig erfarenhet och ett eget val låg till grund för engagemanget.

Manfred Björkquist och Ernst A. Kjellberg räknade i början av seklet med Selma Lagerlöfs medverkan i unglyrkans strävanden. Att döma av breven uppfattades hon som mer kritisk, åtminstone till kyrkan, men kanske även till kristendomen på 1930-talet. I väckelsebrevet är bilden inte lika tydlig. ”Vilken åsikt har Doktor Lagerlöf om den nutida svenska frikyrkörörelsen”, frågar en student 1930. Han formulerar kärnfullt den osäkerhet kring Lagerlöfs position i denna fråga som att döma av breven tycks råda. ”Anser Doktor Lagerlöf att denna rörelse under de gånga årtionden utgjort en religiös tillgång för vårt folk, eller betraktar Doktor Lagerlöf densamma som en statskyrkans inkräktare utan existensberättigande.”³⁸ Av studentens nästa brev framgår att Selma Lagerlöf svarat på frågan, men inte riktigt så som han avsett. ”Med ’den nutida svenska frikyrkörörelsen’, som jag vill minnas att jag skrev, åsyftade jag främst sv. Miss. förb., Baptistsamfundet, och Metodistkyrkan, som väl närmast torde göra skäl för namnet ’frikyrka’”. Det är dessa samfund man brukar åsyfta när man talar om ”frikyrkor”, menar studenten, även om han också medger att begreppet är oklart. Lagerlöf har tydligen tolkat begreppet vidare, och diskuterat Pingstkyrkan, som studenten menar skiljer sig så mycket från de andra att man inte kan jämföra dem, samt Christian Science och Föreningen för kristet samhällsliv, som studenten menar är ”i stort sett oväsentliga faktorer i detta sammanhang”.³⁹

36 Staffanstorps 31/1 1929, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 155, Bl. 238-240.

37 Jämför den definition som Kussak använder sig av med stöd av Sven Lundqvist, *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920*: ”Termen frikyrkörörelse kom att användas för att beteckna personer, församlingar och organ verksamma inom väckelserörelsernas ram. Det var framför allt de frikyrkliga samfundet Svenska missionsförbundet, Svenska baptistförbundet och Metodistkyrkan [--]. Också lågkyrkliga organisationer som Evangeliska fosterlandsstiftelsen och icke frikyrkliga såsom Frälsningsarmén räknas något oegentligt in under detta begrepp.” Kussak, s. 14. Eftersom det gemensamma för dessa grupper just är *väckelsen*, som alltså kunde äga rum inom eller utom Svenska kyrkan, använder jag väckelserörelse istället för frikyrkörörelse.

38 Ödeshög 8/1 1930, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 37, Bl. 141.

39 Linköping 24/1 1930, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 37, Bl. 142. 1918 bildades Förbundet för Kristet samhällsliv av bl.a. Nathanael Beskow. Christian Science

Frälsningsarmén uppfattade henne som en bundsförvant tack vare de positiva skildringarna i Lagerlöfs texter. Vid Nobelpriset 1909, skickas följande hälsning från Frälsningsarméns högkvarter av den dåvarande chefssekreteraren för Frälsningsarmén i Sverige:

Tillsammans med Doktors alla beundrare och vänner önskar jag härmed å Frälsningsarméns vägnar på denna Eder högtidsdag frambara våra hjärtliga lyckönskningar. Doktorn har alltid på ett vänligt sätt i sina böcker omnämnt Frälsningsarméns verksamhet och detta torde vara anledningen till att vi icke i ringa mån känt oss intresserade af den utmärkelse som på denna dag kommit Doktorn till del.

Vi bedja att Herrens rika välsignelse må hvila öfver Doktorn nu och framdeles samt att Doktors arbetsdag måtte bli både lång och ljus.⁴⁰

En annan kategori är de som vädjar om hjälp med religiösa argument. Vanligast är de brev som hänvisar till Lagerlöfs allmänt kända godhet och rikedom, samt att hon sägs bry sig om de fattiga i samhället. Ibland finns det en hänvisning till någon artikel där dessa egenskaper framkommer, ofta i samband med någon bemärkelsedag. Men det finns också brev som mer direkt diskuterar Selma Lagerlöfs verk och kopplar ihop det med hennes författarroll eller plikt som kristen medmänniska:

Snälla Fröken Lagerlöv

Jag har länge tängt skriva ett par rader till eder vår Svenska Författarinna som man kallar eder. Jag och mina barn har med beundran läst edra digter både i läse bok och annorstädes jag läste nyligen en berättelse om att *de sågo himmelen öppen*. vilka ord vi måste stanna och närmare betrakta förty att se himmelen öppen fodras mer än naturliga ögon

alt är ett under från den store Guden som himmel och jordt haver, och skapat var deri bor, och begåvat var och en med andligt och lekamligt godt. även diktens gåva kommer ovanifrån och den belöning som derpå fyljer, vilket alt nog är känt för eder, jag ha nemligen sett i tidningarna att di fattiga ihågkommas utav eder varför jag dristar mig att skriva ett par rader till eder, jag är en fattig smålänning som sitter här med sju små barn det yngsta 3

bildades 1879 och blev 1913 erkänt av svenska staten som trossamfund.

40 Stockholm 10/12 1909, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 68, Bl. 71.

månader gammalt det är hårda tider mången gång i det karga småland. [---]⁴¹

Tyvänn är brevet odaterat, så vi kan inte veta var hon har läst kapitlet ”De sågo himmelen öppen” från *Jerusalem*, men att döma av hennes formuleringar kring läsningen av Selma Lagerlöfs författarskap, verkar familjen inte ha hennes böcker i sin ägo. Kapitlet ”de sågo himmelen öppen” handlar om hur Stor Ingemar räddar tre små barn ur den översvämmade älven, men blir dödligt skadad. På dödsbädden sänder de bud efter hans vän Stark Ingemar. De två var med om en märklig händelse som unga:

Men då Stor Ingemar och Stark Ingemar kommit hit ned och skulle gå öfver flottbron, var det, som om någon tillsagt dem, att de skulle se uppåt. De gjorde så, och de sågo himmelen öppen öfver sig. Hela himlahalvet var draget åt sidan som ett förhänge, och de båda stodo hand i hand och sågo in i all himmelens härlighet.

På dödsbädden frågar Stor Ingemar om Stark Ingemar minns när de såg himmelen öppen.

”Då vände sig Stor Ingemar helt mot honom, han log och strålade, som hade han den ljufvligaste nyhet att omtala. –’Jag går dit nu, jag’, sade han till Stark Ingemar. [---] Efter detta drog han endast ett par djupa andetag, och så var han död.”⁴² Den hänvisning till Bibeln som kapitlets rubrik utgör kanske förbigår läsare idag, men säkerligen inte denna brevskrivare. I Johannesevangeliet säger Jesus till Nathanael och Filippos: ”Sannerligen, jag säger er: ni skall få se himlen öppen och Guds änglar stiga upp och stiga ner över Människosonen.”⁴³ Man kan tolka det som att brevskrivaren menar att Selma

41 Nöbbele, odaterat, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 107, Bl. 96–98.

42 Selma Lagerlöf, *Jerusalem*, del 1, Stockholm 1901, s. 69, 71.

43 Joh 1:51. Andra möjliga referenser är ”Jag ser himlen öppen och Människosonen stå på Guds högra sida.”, Apg 7:56; Han såg himlen öppen, och det kom ner något som liknade en stor linneduk. Hängande i sina fyra hörn sänktes den ner på jorden, Apg 10:11; Och jag såg himlen öppen, och se: en vit häst, och han som satt på den kallas ”Trovärdig och sann”, och han dömer och strider rättfärdigt., Upp 19:11.

Lagerlöf har ”mer än naturliga ögon”, och hon uttrycker tydligt att ”dikens gåva kommer ovanifrån”. För dess belöning, framgången, har Selma Lagerlöf alltså inte bara sig själv att tacka, utan även Gud. Brevskrivaren har funnit bevis på att Selma Lagerlöf vill återgälda de gåvor hon fått till skänks från ovan, genom att hon ”sett i tidningarna att di fattiga ihågkommas utav eder”. Denna typ av formulering är vanlig hos brevskrivare som ber om ekonomisk hjälp, men här förekommer den i en uttalat religiös kontext.

Den fattiga modern som ber om kläder till skolbarnen tycks någorlunda säker på Selma Lagerlöfs kristendom. Men andra är osäkra på hennes tro. ”Jag känner icke Doktor Lagerlöfs ställning till Kristus. Kan för min egen del säga, att det är outsägligt stort och underbart att få tillhöra honom, hava fått frälsning genom hans dyra blod och vara besegrad med den helige ande och med glädje vänta hans ankomst och bliva Honom lik”, skriver en kvinna 1928. Hon skickar också en bok och några småskrifter med religiöst innehåll med förhoppning om att de ”skall bliva till välsignelse”.⁴⁴

I ett långt brev från 1928 diskuteras Selma Lagerlöfs förhållande till Kristus av en kvinna från missionsförbundet:

Med anledning av 70-årsdagen och all hyllning genom pressen, ha även mina tankar kretsat kring Doktor Lagerlöf de sista dagarna och jag ber innerligen och av hjärtat att få meddela dessa tankar som rört sig i min inre värld. Då min syster (en ung lärarinna i Småland) och jag samtalade om Doktor Lagerlöfs välkända arbeten, nämnde min syster ordet ”*Kristuslegender*”. Det ordet hade jag aldrig tänkt på i ett sådant ljus förut, och det tände liksom en eld därinne. En eld av kärlek och nitälskan för *Jesus*, mitt livs *konung* och *förlossare*, och det liksom frågade därinne: ”Kan en legend skrivas om honom som lever *i dag* (hebr. 13:8) som dagligen renar och bevarar mitt liv från all synd, som ger mig kraft – medvetet – att vandra i hans efterföljd.” Ehuru jag ej med mina naturliga ögon skådar honom, men den andliga människan som är född av Gud får dväljas ”i hans ansiktets ljus” (Ps 89:16). [---]

I detta brev är det just Kristus-bilden som

⁴⁴ Helsingborg 31/12 1928, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 97, Bl. 213.

står i fokus. Trots allt hon skrivit om Kristus, uppfattar brevskrivaren Selma Lagerlöf som en som inte ”lärt känna Jesus såsom Guds sons vars blod renar från alla synder, och blivit *känd personligen* av honom eller med andra ord *född på nytt* och blivit en ny skapelse i Jesus Kristus”. Brevskrivaren ber för att även Selma Lagerlöf ska finna Jesus och förmå förvalta sitt pund på ett bättre sätt. Då kanske hon kan skriva en legend om hur Jesus lever idag, som brevskrivaren efterlyser.

Ytterligare en intressant aspekt av brevet är att det skrivs på uppdrag av Jesus: ”Vadhelst han säger Eder det gören”. Och därför denna hälsning i Guds namn”. Detta är ett återkommande tema i väckelsebrev. Brevskrivarna uppger ofta att de kontaktar Selma Lagerlöf på grund av en gudomlig ingivelse, som här i ett annat exempel: ”Genom en dröm jag haft under den gångna natten, känner jag mig manad att skriva till Er, helt dristigt. Vi veta ju hurusom Gud ofta talar och vägleder genom syner och drömmar (Apg 2:17, 9:10-12 mfl). Alltnog fick jag i drömmen vittna för Er om den härliga frälsning vi äga i Jesus Kristus [---]”.⁴⁵ Just drömmen nämner brevskrivarna ofta som ett skäl eller förklaring till att de skriver och det behöver inte vara i en religiös kontext. Detta är ett tydligt retoriskt grepp, men det finns en koppling till Selma Lagerlöfs texter, där hon själv beskrivit hur människor blir vägleda genom drömmar.⁴⁶

Majoriteten av de brev som kommer från personer med anknytning till väckelserörelsen vänder sig till Selma Lagerlöf med en förfrågan om ekonomisk hjälp, och många av dessa brev innehåller därför inte någon uttrycklig respons på hennes verk. Detta är inte överraskande, eftersom läsarna i väckelserörelsen ofta var torpare, arbetare eller arbetslösa. I denna grupp

⁴⁵ Ormaryd 17/8 1929, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 57, Bl. 172-174.

⁴⁶ Exempel på detta finns bland annat i *Jerusalem II*, där Gertruds möte med Jesus föregås av två symboliskt laddade drömmar. Också i *En herrgårdssågen* spelar drömmen en central roll för att vägleda Ingrid Berg.

av läsare fanns också en större misstänksamhet mot ”romaner” än andra läsargrupper. Karaktäristiskt för väckelsebrevens är det oväntat jämlika tilltalet, även när det gäller brevskrivare som stod långt under Selma Lagerlöf i samhällets hierarki. Bibelläsningen ger brevskrivarna ett språk och deras röst får auktoritet när den talar ”I Jesu namn”. Detta är ett framträdande drag i brevet från en medlem i missionsförbundet som citerades ovan. Brevskrivaren sitter inne med kunskaper och insikter som Selma Lagerlöf (ännu) inte har. Hon uppmanas att bättre förvalta sitt pund, för att vägleda nutidens folk och rätta till de falska bilderna av Jesus.

”EN GOD SKRIFVARES PENNA”

En viktig aspekt av de religiösa breven till Selma Lagerlöf är den plikt hon anses ha som författare att upplysa de okunniga om kristendomen. Vi såg det i exemplet ovan, där brevskrivaren önskar att Selma Lagerlöf ska ”vägleda nutidens folk”. En begynnande sekularisering är avsläpplig i breven redan från början av 1900-talet. Kristen upplysning är därför ett tema som återkommer i breven. En brevskrivare från 1915 är mer hoppfull om Selma Lagerlöfs förmåga att upplysa folket i religiösa frågor än den ganska kritiska läsaren i avsnittet ovan:

Härmed ber jag värdsamt att få framföra mitt varma tack för den rikedom svenska folket fått genom Eder. Djupast är nog tacket riktat mot mänsklighetens store Fader, som är villig att giva åt människornas barn av sina rikedomar, men därnäst måste det söka sig väg även till den, som velat bruka sig till ”en god skrivares penna” eller ”en ropandes röst”. Ty så har mitt hjärta mottagit Edra skrifter. Jag har setat inför dem i självranssakan, bekännelse och bön.

Måhända – det är mitt hopp – skola Edra skrifter komma att verka väckande, där varken lag eller evangelium kunna få verka.

I känsla av min och hela svenska folkets tacksamhetsskuld blir jag Eder värdsamt mottaga mitt varmaste tack.⁴⁷

Många tacksamhetsbetygelser utdelas i detta

brev. Det första till ”mänsklighetens store Fader”, men därefter är det ”den, som velat bruka sig till en god skrivares penna” eller ”en ropandes röst” som står på tur. ”En god skrivares penna” var ett uttryck som väckesediktaren Lina Sandell använde om sig själv för att gardera sig mot högmod vid världslig framgång.⁴⁸ ”En ropandes röst” refererar till Matt. 3:3 om Johannes Döparen: ”Det är om honom det heter hos profeten Jesaja: En röst ropar i öknen: Bana väg för Herren, gör hans stigar raka”. Även denna brevskrivare betraktar alltså Selma Lagerlöf som ett verktyg i Guds hand och hennes författarskap som förebådande Guds ankomst. Brevskrivaren uttrycker också tydligt att hon inte läser Selma Lagerlöfs texter som skönlitteratur, utan som andaktslitteratur. Hon hoppas också att de kan ha denna ”väckande” funktion för andra läsare, som vanligen inte läser Bibeln. Här är ett tydligt exempel på att Selma Lagerlöf lyckas nå flera olika publikationer med sina verk. Inte bara de redan frälsta kan ha nytta av hennes skrifter – de når ut till dem som inte läser evangeliet.

Det finns andra exempel på att Selma Lagerlöfs skrifter används i en kristen fostran. En skolmagister skriver att han ska använda Selma Lagerlöfs berättelser vid ett föredrag till trettonhelgens julgransfest. ”Då jag inte vill förstöra stämningen med en domedagspredikan men ändå vill ge oss, var och en, en tänkeställare, kan jag inte tänka mig att kunna göra detta på bättre sätt än att ta Doktor Lagerlöf till hjälp”, skriver han. Även han menar att Selma Lagerlöf ”kan predika utan att predika!” och finner ”sant kristliga tankar” uttryckta i författarskapet. Han berömmar särskilt novellen ”Torparen hos Dobbrichsen”, som ”står Vår Herre närmare än mången annan, som kanske anser sig vara säker om saligheten”.⁴⁹

48 Anne Nilsson Brügge, ”Inspirationen heter Gud. Om Lina Sandell, Betty Ehrenborg Posse och Charlotte af Tibell”, *Nordisk Kvinmolitteraturhistoria III. Fadershuset 1800–1900*, huvudred. Elisabeth Møller Jensen, Höganäs 1993, s. 174.

49 Ålsäng 4/1 1935, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 30, Bl.

47 2/2 1915, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 98, Bl. 167.

”Torparen hos Dobbrichsen” är en novell som trycktes i samlingen *Höst* 1933. Novellen diskuterar en teologisk fråga. Den handlar om en fattig torpare som går på ett bönemöte i en bondstuga. Predikanten försöker skrämma församlingen till väckelse genom att tala om helvetet, med torparen kan inte bli omvänd och få salighet hur gärna han än vill. På vägen hem säger han till några av sina torparkamrater ”När en har varit torpare hos Dobbrichsen i all sin tid och så ska komma till helvetet, när en är död, så har en inte mycket glädje av att en har blivit till”.⁵⁰ Orden spred sig och blev som ett ordspråk och till slut får berättarjaget höra dem. Frågan om det verkligen inte finns något hopp för torparen förföljer berättaren, som försöker berätta vidare hans historia så att den får ett lyckligt slut. Om han inte kunde omvända sig kunde han kanske få salighet genom att rädda någon människa från döden, men ”sådant där, det var ju goda verk och det räknades inte”.⁵¹ En nyårsnatt drömmer berättaren om att torparen ställs inför Gud efter sin död. Men Gud är prosten Werme i Sunne och himlen är salongen i prostgården. Werme slår upp torparen i husförhörboken och släpper sedan in honom i salongen. Budskapet från Gud/prosten Werme är att det goda arbete torparen utfört i hela sitt liv ”räknas mer än något annat”.⁵²

Berättarjaget skapar hela tiden distans och osäkerhet kring berättelsen, som uppges vara hämtad från hennes barndom. ”Kanske att han [predikanten] var en kolportör, som var utsänd från något missionssällskap, eller kanske att han predikade på egen tillskyndan.”⁵³ Men det finns i alla fall en tydlig udd riktad mot den väckelse som fäster större vikt vid omvändelse, vittnesmål och syndabekännelse, än vid de goda

handlingar man utfört i livet. Man skulle kunna tolka berättelsen som ett uttryck för en luthersk livssyn, där arbetet i nästans tjänst också är en gudstjänst. Men på ett för Selma Lagerlöf karaktäristiskt vis tas de teologiska frågorna ned på ett vardagligt plan, som när Gud får gestaltas av prosten Werme (också han, kan man tänka, en representant för ”den gamla tron”) och himmelriket av prostgårdssalongen.

Skolmagistern använde alltså denna berättelse i uppbyggligt syfte, om än inte direkt i undervisning. Flera andra brevskrivare efterfrågar läromedel i kristendom. En som sitter i fängelse skriver att han i sin ungdom var ointresserad av kristendom, men att han ägnat sin fängelsetid åt flitig läsning ”af Guds ord”. ”Nu torde det vara en af många erkänd sanning, att kristendomsundervisningen i våra småskolor och folkskolor lemnar mycket öfrigt att önska; att den meddelas på ett sätt så själsdödande, som vore det denna undervisnings egentliga mål, att hos det uppväxande släktet väcka den lifligaste leda vid allt hvad Gud och Guds ord heter, en sträfvan som också vinner en sorgligt lycklig framgång.” Brevskrivarens ärende är att uppmana Selma Lagerlöf att ”gifva barnen en efter deras sinne lämpad lärobok om vår Frälsares lefverne”. Detta brev förmedlar en bild av Selma Lagerlöf som en omtyckt pedagog och läroboksförfattare. Inte bara *Nils Holgersson* (1906–1907) nämns, utan också *Kristuslegender*, vars användning just som litteratur för barn i pedagogiskt syfte framkommer även i andra brev.

Brevet ger också en belysande bild av en skola i omvandling. Nya läroböcker för andra ämnen, såsom abc-böcker och läroböcker i geografi och historia ”tillhandahålls till ett jämförelsevis billigt pris”, men är ändå ”väl och lättfattligt skrifvna, tryckta på godt papper men försedda med goda illustrationer”. Kontrasten är stor till kristendomsundervisningens läroböcker. Det är som om man ”ej skulle kunna få dem nog afskräckande både till framställningsätt och

80-81.

50 Selma Lagerlöf, *Höst. Berättelser och tal av Selma Lagerlöf*, Stockholm 1933, s. 121.

51 Ibid. s. 123.

52 Ibid. s. 126.

53 Ibid. s. 120.

utstyrsel”. Utöver dessa brister i den pedagogiska utformningen av läromedlen, invänder brevskrivaren också mot undervisningsmetoden att lära bibelberättelser och bibelcitat utantill, utan att inrikta sig på förståelsen. Elevernas barnatro saboteras på detta sätt av en disciplinär och auktoritär pedagogik. Det är särskilt olyckligt i ”de kristendomsfientliga tider” som råder enligt brevskrivaren.⁵⁴

NYANDLIGHET

I breven ser man också spår av de nyandliga rörelser som börjat växa fram mot slutet av 1800-talet, såsom spiritism, antroposofi och teosofi. Dessa läsare uppfattar inte Selma Lagerlöf som en kristen författare, utan snarare som en icke-materialist med intresse för, och kanske kunskap om, andevärlden. Särskilt *Körkarlen* inbjöd till denna typ av läsning när den kom ut 1912.

Högt ärade Doktor Selma Lagerlöf,

Med synnerligen stort intresse har jag – och många med mig – läst Eder senaste bok *Körkarlen*. Den som själv vet huru sällan människorna skänka ens en tanke åt översinnliga ting och andevärlden omkring oss (jag är icke spiritist!), måste ju glädja sig åt att en dylik bok framkommer från en person, vars ord äga betydelse i vidaste kretsar. Många ha velat anse denna bok som en fantasidikt, för mig är den emellertid något helt annat, mycket mera. Är det förmåtet att fråga vad som givit idén till densamma?⁵⁵

Körkarlen tolkas inte som en spökhistoria eller en ”fantasidikt”, utan tolkas i en andlig kontext. Brevskrivaren berättar inte vad hon menar att *Körkarlen* säger om andevärlden, men menar att det är bra att en inflytelserik person fäster människors uppmärksamhet på översinnliga, och inte bara materiella ting. Andra brevskrivare är mer specifika i sin tolkning. En av dem uppger sig vara studerande vid ”Centrum för occult forskning, Teosofiska huvudkvarteret Adyar”.

54 Stockholm 9/6 1913, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 57, Bl. 6-10.

55 Norrköping 14/6 1913, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 78, Bl. 128.

Han finner Selma Lagerlöfs beskrivning av ”nästa värld (Astrala) ur rent teknisk synpunkt i sina detaljer så tillfredsställande motsvara verkligheten”. Han välkomnar *Körkarlens* andliga budskap och tror att den kommer att framkalla ”nya och väckande tankar på det tillsynesvarande olösliga problemet liv – (sk.) död”. Det inskjutna ”sk” markerar att teosoferna hade en annan syn på döden som betonar själens fortsatta liv. Just detta synsätt utvecklas ytterligare i brevet:

Huru helt annorlunda ter sig ej lifvet för människan, då den genom kunskap af naturens oss närmaste liggande värld, kommit till insikt om att där råder samma lagbundenhet som här, att kroppens afkastande – som kan ske utan dess död – är liktydigt med lif – intensivare, härligare lif, emedan Egot då aflagt sitt tätaste hölje, kommit *närmare* sitt sanna hem. Då få vi lära oss vikten o. ansvaret af denna sänings- o. lärotid härnere, instämma åtminstone vi teosofier af fullaste hjärta i ”Körkarlens” nyårsbön: Gud, låt min själ komma till mognad innan den* skall skördas!

*(d.v. säga: kroppen från den fysiska världen).⁵⁶

Brevskrivaren gör alltså en teosofisk tolkning som är konkret förankrad i texten. Det framgår inte klart om han menar att Selma Lagerlöf har skildrat den astrala världen på ett trovärdigt sätt för att hon har kännedom om teosofins tankar, eller för att hon är ovanligt klarsynt och öppen för det översinnliga. Men att teosoferna ser en affinitet mellan den världsåskådning de finner i Selma Lagerlöfs författarskap och den teosofiska filosofin bekräftas i flera andra brev. En läsare skriver redan 1892 efter att ha läst *Gösta Berlings saga*, att ”det ha legat mycket för mig under det jag läst er bok, hur nära ni i så många afseenden står det teosofiska åskådningssättet”.⁵⁷ Denna

56 30/1 1913, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 103, Bl. 26-26.

57 Brev från Carin Scholander, Stockholm 1892, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 183, Bl. 118-119. Carin Scholander introducerade Annie Besant och Madame Blavatsky i Sverige genom biografiska skrifter och översättningar; *Annie Besant. Några biografiska data. Samlade ur spridda källor af C.S., Göteborg 1894. Vegetarismen i teosofiens ljus. Föredrag. Öfvers. af C.S. Tystnadens röst och andra avhandlingar ur De*

brevskrivare uppmanar Lagerlöf att ta del av teosofiska skrifter. Även den läsare som tolkade *Körkarlen* teosofiskt sänder några skrifter om teosofin och uppmanar Lagerlöf att höra av sig för mer information. Man kan alltså se brevet som en inbjudan till den teosofiska rörelsen. *Körkarlen* är ett bra exempel på en text som används olika av olika läsare. Kritikerna var skeptiska till romanens estetiska utformning och till dess moraliskt/didaktiska tendens – eller karaktär av ”predikan”, som Nils Erdmann skrev.⁵⁸ För Frälsningsarmén var *Körkarlen* framför allt en positiv beskrivning av deras sociala verksamhet och för många vanliga läsare var det den av Selma Lagerlöfs berättelser som tydligast beskrev en verklighet präglad av fattigdom, sjukdom och våld inom familjen.

Det finns fler brev från personer som var aktiva inom teosofin eller hade intresse för teosofi och antroposofi. En kvinna ber Selma Lagerlöf att hon ska skriva om ”mystiska och underbara fenomen, av vilka fakta äro kända av Er; även historier grundade på sådana fenomen behandlade med fantasi” till en teosofisk tidskrift. Selma Lagerlöf inbjuds också till Tempelskolan på Visingsö. Den teosofiska ledaren Katherine Tingley upprättade 1907 ett teosofiskt huvudkvarter på Visingsö i Vättern. Hon ville också förverkliga ett teosofiskt bildningsprojekt grundad på ”raja yoga”-pedagogiken, som också brevskrivaren hänvisar till. Både detta brev och det som tidigare citerades, ger intrycket av att teosoferna betraktade Selma Lagerlöf som en allierad i andligheten. De visar sin uppskattning, bjuder in och vill intressera Lagerlöf för att engagera sig mer i teosofin. Det brev från 1929 där tempelskolan nämns, innehåller också

en kärleksförklaring till Selma Lagerlöfs författarskap, som brevskrivaren följt sedan debuten i *Idun*. Hon läser också Lagerlöfs böcker högt för sina barn: Hon berättar också följande historia om barnens Lagerlöf-läsning:

Min yngste son skulle pröva in i klass 1 i skolan. En äldre bror väntade utanför klassrummet för att vara till hjälp om så skulle behövas. Plötsligt kommer storebror hemspringade, rusar in röd och flämtande, och utropar: ’Mamma, Sven är förlorad!’ ’Vad är det, vad har hänt?’ frågade jag. ’Han har på lärarens fråga vad Jesus gjorde i templet vid tolv års ålder, svarat, att Jesus blåste i ett horn. Läraren har frågat mig, om Sven drev med honom.’ Jag förstod genast vad som hänt, men innan jag fattat mig, sade vår kokerska, som varmt deltog i familjens sorg och glädje: ’Vad är det för en lärare, som inte har läst Selma Lagerlöf!’ Det blev det förlösande ordet. Vi började alla skratta. Någon måste ha upplyst läraren, ty Svens svar på denna fråga blev ej till hinder för hans inträde i skolan.⁵⁹

Den berättelse som alltså inte bara den bildade medelklassfamiljen, utan även kokerskan självklart kände till, är ”I templet” i *Kristuslegender*. Texten bygger på Luk 2:41–52, som beskriver hur den tolvårige Jesus talar med de visa i templet. Selma Lagerlöf har dramatiserat historien genom att låta Jesus genomföra tre mirakler: han går igenom Rättfärdighetens port, han passerar Paradisets bro och han blåser i luren, som kallas Världsfurstens röst, som sägs kunna församla alla jordens folk under sitt välde.⁶⁰

Brevskrivarens redogörelse är intressant på flera sätt. Den bekräftar att *Kristuslegender* just genom högläsning användes som uppbygglig lärobok för barn. I detta fall har den ersatt bibelordet som källa till kunskap om Jesu liv, vilket också, om man får tro brevskrivaren, godtogs av läraren. Att kokerskan känner till texten betyder inte med nödvändighet att hon själv har läst den. Den kan ju också ha kommit till hennes kännedom just för att den lästs högt i hemmet där hon arbetade. Men hennes återgivna replik

gyllene föreskrifternas bok. Till dagligt bruk för lärjungar återgivna på engelska och försedda med noter av H. P. B., Stockholm 1912. Hon utkom med skriften *Om skillnaden mellan teosofi och spiritism*, Stockholm 1907.

58 Maria Karlsson, ”Inledning”, *Körkarlen. Textkritisk utgåva utgiven av Jenny Bergenmar, Maria Karlsson och Petra Söderlund*, Svenska vitterhetssamfundet, Stockholm 2009, s. xxv.

59 Point Loma, Californien, U.S.A. 11/11 1929, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 172, Bl. 126-128.

60 För denna dramatisering har sannolikt även *Tomas barndomsevangelium* legat till grund.

tyder på att man åtminstone kunde förvänta sig av personer med utbildning att de hade Selma Lagerlöfs författarskap aktuellt. Brevskrivarens sätt att återge händelserna är också intressant. Det är ett litterärt framställningssätt, där händelserna framställs dramatiskt och får en humoristisk avslutning. Replikerna markeras med också skiljetecken. Detta är inte heller ovanligt – breven blir svar på Selma Lagerlöfs texter, inte bara innehållsmässigt, utan också stilistiskt.

EN GUDABENÅDAD FÖRFATTARE

De brev som innehåller religiösa läsningar av Selma Lagerlöfs författarskap tilldelar henne också olika författarroller. Hon är ”en god skrivares penna” och har kanske även ”mer än naturliga ögon”. Detta är två sätt att uttrycka att Selma Lagerlöf är Guds verktyg i sitt författarskap – eller kanske Guds verktyg i berättelsen om frälsningshistorien. För nutida läsare, som är bekanta med hur Selma Lagerlöf i kritiken och litteraturhistorieskrivningen fränkänts medvetenhet och betraktas som förmedlare av ett sagostoff, kan denna författarroll verka misstänkt bekant. Men breven förmedlar inget intryck av att Selma Lagerlöfs konstnärliga begåvning förminskas av det gudomliga uppdrag som många anser henne ha. Tvärtom är det just en konstnärlig bedrift att kunna ”predika utan att predika”. Det är en förmåga att översätta det andliga till det vardagliga och konkreta. Detta framhålls i uppmaningarna till Selma Lagerlöf att skriva en lärobok i kristendom. Hennes texter, såsom ”Torparen hos Dobbrichsen” anses också fungera som konkreta gestaltningar av teologiska problem.

Gemensamt för de religiösa läsningarna är att synen på textens och författarens autonomi är annorlunda. Selma Lagerlöf talar med Guds röst och texten tillmäts inte i första hand estetiska kvaliteter eller ett underhållnings- eller bildningsvärde. I en religiös läsning betraktas

texten snarare som ord som Selma Lagerlöf har i uppdrag av Gud att förmedla – eller som hon misslyckas med att förmedla. Om det är Gud som skänkt Selma Lagerlöf hennes begåvning, måste den också användas för att sprida ett kristet budskap eller i alla fall en anti-materialistisk livssyn. Teologen Paul J. Griffiths menar att religiös läsning kan beskrivas som motsatsen till konsumtionsläsning, som betraktar texten som förverkad när den är färdigläst. Den religiösa läsningen drivs däremot av ”reverence”, vördnad inför texten, som betraktas som en källa till visdom. Därför är texten inte förverkad efter en genomläsning, utan inbjuder istället till omläsning.⁶¹

Ett intressant resultat av denna undersökning av allmänhetens brev till Selma Lagerlöf, är att denna äldre läsart är så tydligt representerad. Läsarna återkommer till texten, läser och begrundar, ofta samma textställe eller samma korta avsnitt. Tiden för Selma Lagerlöfs författarskap är långt efter vad Rolf Engelsing har kallat ”läsningens revolution”, som förändrade allmänhetens läsvanor från intensiv läsning av få texter i uppbyggligt syfte, till extensiv läsning av ett stort utbud av texter för underhållning eller estetisk upplevelse.⁶²

Att lära sig utantill kan vara en del av skolans fostran, men detta sätt att läsa kan också betyda att det finns ett visst syfte med att återkalla textstället, nämligen för att få kraft och vägledning, ungefär som med bibelord.

Att Lagerlöfs verk kunde ha denna funktion understryks av en utgåva som *Mårbackablomster ur Selma Lagerlöfs arbeten samlade till en födelsedagsbukett ihopbundna av Valborg Olander*, utgiven till Selma Lagerlöfs födelsedag 1933.⁶³ Dessa utvalda blommor ur Selma

61 Paul J. Griffiths, *Religious Reading. The Place of Reading in the Practice of Religion*, Oxford 1999, s. 40ff.

62 Rolf Engelsing, *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*, Stuttgart 1974.

63 *Mårbackablomster ur Selma Lagerlöfs arbeten samlade till en födelsedagsbukett ihopbundna av Valborg Olander*, Stockholm 1933.

Lagerlöfs verk överensstämmer väl med en av de genrer som understödjer en religiös läsning enligt Griffith, nämligen *florilegium*. Det är en antologi, bestående av "small but fragrant textual blooms culled from many different works and arranged together into a new work for the delectation and improvement of other readers".⁶⁴ Ofta är utdragen arrangerade tematiskt, i *Mårbackablomster* under rubriker som "Livet" och "Döden".⁶⁵ *Mårbackablomster* är en konkret manifestation av författarskapet såsom det används av många religiösa läsare. De återvänder till texterna, de läser om samma avsnitt och uppger ibland att de kan återge dem utantill. Läspraktiken bär i många fall alltså betydande likheter med bibelläsningen. Man läser för att tillgodogöra sig en särskild etik, få livsinsikt och vägledning.

Sammantaget kan man säga att Selma Lagerlöf betraktas som en andlig auktoritet med bred attraktionskraft. Hon är en person man kan vända sig till med frågan "Vem var människosonen?", som en brevskrivare undrar 1931.⁶⁶ "Jag skriver till Eder i tron på vår frändskap i andens värld", börjar brevet och i ett avseende tycks brevskrivaren ha rätt. Det är inte i första hand en doktrinär kristendom som brevet ger uttryck för, utan snarare ett andligt sökande som avvisar materialismen, "tron på det mänskliga förståndet som det enda av trefaldigheten".⁶⁷ Det är också så Selma Lagerlöf ofta formulerar sin egen livsåskådning. "Jag är också alldeles övertygad om att inget misstag är så stort som materialisternas, som förneka det andliga, men naturligtvis tror jag inte på att någon religion är riktig." Så skriver hon till väninnan Elise Malmros.⁶⁸ Kanske var det alltså inte så att

hennes misstro mot kristendomen ökade på 1930-talet, utan snarare att den blev mer synlig. Elov Tengblads tal i Uppsala och det kritiska brevet från prästfrun som invänder mot den negativa skildringen av prästerskapet i *Anna Svärd*, tyder på att Selma Lagerlöf blev mer öppen med sin kristendomskritik, även om den inte i sig var ny. Sitt tal till det ekumeniska mötet i Stockholm 1925 avslutade hon med följande uppmaning:

Låt oss höra! Låt oss lyssna! Han, vars stämman genom världskrigets åskor tillropade oss enighet, talar också till oss genom sin ringa tjänarinns ödmjuka skapelse. "Enighet" tillropar hon oss, "enighet mellan reformert och lutheran, mellan protestant och grek, mellan grek och katolik, enighet mellan kristna och icke-kristna, enighet, enighet, enighet mellan all jordens folk."⁶⁹

Den tjänarinna som omtalas är Anne Spafford, förebilden till Mrs Gordon i *Jerusalem* och grundare av den amerikanska koloni i Palestina som bönderna från Dalarna anslöt sig till. Talets berättelse om Anne Spafford är en pendang till *Jerusalem* som ger gordonisternas tro i en mer positiv belysning än i romanen. Samtidigt som denna humanistiska, men inte uttalat kristna hållning kunde stöta bort läsare, gjorde den att Selma Lagerlöf kunde omfamnas av fler läsargrupper än bara de troende. Hennes användning av ett litterärt stoff hämtat från en kristen tradition, såsom i *Kristuslegender*, och skildringar av religiösa rörelser i samtiden, såsom Frälsningsarmén och kampen mellan den gamla tron och väckelsen i *Jerusalem*, tolkas av läsarna som tecken på att Selma Lagerlöf delar deras kristna tro, eller att en gudomlig inspiration styr hennes skrivande. Selma Lagerlöfs religionskritik får alltså förhållandevis litet genomslag. Hon lyckas vinna läsare både bland de liberala kristna och väckelserörelsen.

Formuleringen "predika utan att predika" är

64 Griffiths, s. 55.

65 Jfr *ibid.* s. 99.

66 Motala trettondagen 1931, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 66, Bl. 117.

67 *Ibid.*

68 Brev från Selma Lagerlöf till Elise Malmros, Mårbacka, daterat 1910 av annan hand, *Selma, Anna och Elise. Brevväxling mellan Selma Lagerlöf, Anna Oom och*

Elise Malmros åren 1886–1913, utg. av Lena Carlsson, Landskrona 2009, s. 435.

69 Selma Lagerlöf, "Enighet. Uppläst på ekumeniska mötet i Stockholm 1925, tryckt i *Höst*, Stockholm 1933, s. 248.

Summary

TO PREACH WITHOUT PREACHING. RELIGIOUS READING PRACTICES IN THE PUBLIC'S LETTERS TO SELMA LAGERLÖF 1891–1940.

As a source for investigating reading in history, letters from readers to authors may provide important information as to different modes of reading employed, as well as the social context of reading and using literature. In the case of Swedish Nobel laureate Selma Lagerlöf, there is an unusually large collection of letters from her readers, written between 1891 and 1940, held in the National Library of Sweden. This article discusses one of the more conspicuous reading practices visible in the letters, namely readings within a religious context. The letters prove that many contemporary readers perceived Lagerlöf as a Christian author, despite her own critical or hesitant attitude towards the church. The readers address her on questions of faith, in some cases describing the reading of her text as a religious experience or observing that her texts may serve as a substitute for the Bible in a secularized society. In the article letters placing Lagerlöf's authorship in relation to the church, to revivalist movements, and to new spiritual movements are discussed, as well as specific religious modes of reading of literature. The conclusion is that a religious reading where the text is considered a source of wisdom and guidance, reread and remembered by heart, is represented in the letters. This is an interesting example of a pre modern mode of reading, which differs from reading practices focused on entertainment and consumption.

KEYWORDS:

History of reading, letter writing, Church History, Selma Lagerlöf, literature reception

karaktäristisk och återkommer i olika variationer. Breven ger också exempel på att Selma Lagerlöfs texter användes på detta sätt. Elise Malmros skriver i brev till Selma Lagerlöf att hon läser "Legenden om fågelboet" för sin gamla sjuka mamma. "Det passar henne bättre än predikningar".⁷⁰ Elsie Malmros utgav själv *Arbetsstugornas andaktsbok* 1909. Det var en andaktsbok som vände sig till barn med lättillgängliga betraktelser, eftersom "Det inte är så lätt för våra dagars barn att gå rakt fram till Jesus", som hon skriver i inledningen.⁷¹ Boken är ett bevis på behovet av att förnya läroböckerna i kristendom, vilket också, som framkommit i detta avsnitt, diskuteras av flera brevskrivare.

Många läsare uttrycker uppfattningen att Selma Lagerlöf har en särskild förmåga att skriva om och förstå en andlig verklighet. En brevskrivare från 1908 sammanfattar detta med orden: "Jag har i D:r Lagerlöfs böcker särskildt lärt mig beundra den märkliga inblick i andevärlden som man finner i dem, samt Eder tro på det godas seger och kärlekens förlösande makt. Särskildt har jag fäst mig vid majorskans kärlekssaga i 'Gösta Berling' samt vid 'En herrgårdssägen'. Likaledes finner jag 'Herr Arnes penningar' vara ett märkligt arbete i detta afseende".⁷² Den "märkliga inblick i andevärlden", som både denna läsare och andra finner i Selma Lagerlöfs berättelser, överförs på författaren själv. Selma Lagerlöf får då något av siare eller medium över sig. Hennes konstnärliga förmåga är sammankopplad med hennes förmåga att se saker inte andra ser och hennes texter blir något annat än bara litteratur – de blir vägvisare på livets väg.

70 Brev från Elise Malmros, 9/4 1909, citerat från *Selma, Anna och Elise. Brevväxling mellan Selma Lagerlöf, Anna Oom och Elise Malmros åren 1886–1937*, del 1, utg. Lena Carlsson, Landskrona 2009, s. 414.

71 Elise Malmros, "Förord", *Arbetsstugans andaktsbok*, Lund 1909. Se även *ibid.* s. 425.

72 Strömstad 21/3 1908, Kungl. biblioteket, L 1:1, pärm 197, Bl. 187.



Porträtt från år 1900.
(Mårbackastiftelsens arkiv)

172

"Vår Gud är ju i
himmelen;
han kan göra vad
han vill."

Genom en dröm jag
haft under den gångna
natten, känner jag mig
manad skriva till Er,
helt dristigt.

Ti veta ju huru som
Gud ofta talar och
vågleder genom syner
och drömmar. (Spp. 2:17)

Och svarat (N.O.)

238

Köpenhamn, d. 31 Jan 1929.

Doktor Selma Lagerlöf
Mårbacka.

De jag nu genomläser det af eder bari "Somma Gåsar"
kännt mig mycket uppsörd af en
allmänheten en så med nyfikenhet om en
prests karakter, der jag både är öfverenskomme med
att jag säger både min mening. Jag har uppe-
rskat i ett allvarligt, öfverigt berättigt presthem
situation min mor, som var dotter till den från sin
tid mycket verksamme och djupa allvarlige
Pastor Ringberg i Källa, som blev till en del väl-
känd för många. Hans båda söner, min
Moras bröder, blefvo sedan framstående, andra
Morm, Pastors båda två i Kallmar släkt. Min
Mor, kyrkoståndets förordnades, är en frölig, varm-
hjärtad präst, som är öfver 70 år och som efter 40
års tjänstgöring är ännu varm intresserad för
att både på häder och på andra ungdomens och
föreläsning, möten i församlingens hus om

2 exemplar på brevsidor som båda diskuteras i artikeln.
(Selma Lagerlöf-samlingen, Kungl. biblioteket. Fotograf: Maria Karlsson)